

Fig. 1. Prospekt af Ribe, trykt 1598, med afbildning af bevarede og forsvundne middelalderkirker. A-B: S. Nikolaj kirke og kloster. C: Hellig Gravs kirke. D-E: S. Katrine kirke og dominikanerkloster. G: S. Hans kirke. H: S. Miksels kirke. I: Domkirken. L: S. Laurentius' kirke og franciskanerkloster. M: S. Peders kirke. N: S. Klemens kirke. O: Johanniterkloster. P: Helligåndshuset. — Efter G. Braunius: *Theatrum urbium*. — *Prospekt von Ribe, gedruckt 1598 mit Abbildung erhalten gebliebener und verschwundener mittelalterlicher Kirchen. A-B: St.-Nikolaj-Kirche und -Kloster. C: Kirche zum Heiligen Grab. D-E: St.-Katrinen-Kirche und Dominikanerkloster. G: St.-Hans-Kirche. H: St.-Michaels-Kirche. I: Dom. L: St.-Laurentius-Kirche und Franziskanerkloster. M: St.-Peters-Kirche. N: St.-Klemens-Kirche. O: Johanniterkloster. P: Heiliggeisthaus. — Nach G. Braunius: *Theatrum urbium*.*

†MIDDELALDERKIRKER I RIBE

NOTER S. 852

INDLEDNING. Om den mægtige bispekirke fylkedes i middelalderen en lang række kirker og gejstlige stiftelser, hvis høje tagrygge, tårne og klokkehuse må have bidraget væsentligt til byens profil (fig. 1). *Sognekirkerne* synes gennemgående at have deres oprindelse i den ældre middelalder. S. Klemens og S. Peders kirker er nævnt første gang 1145, S. Nikolaj ligeledes ved 1100'ernes midte og S. Hans kirke 1214-30. Hellig Gravs kirke kan ligeledes have været romansk, men den optræder tidligst i Oldemoders kirkeliste o. 1350. Den svarede da en afgift på to skilling sterling, medens de andre sognekirker måtte svare fire.¹ Flere end disse seks sogne (med domkirkens) har byen næppe haft. S. Bartolomæus' sognekirke, der nævnes to gange i 1400'erne, er tidligere blevet antaget for en selvstændig sognekirke (jfr. domkirken s. 118-19 og fig. 24), men har snarest været identisk med Hellig Gravs. Landsogne hørte til domkirken, S. Nikolaj og fra 1502 også til Hellig Gravs kirke (om sognegrænser s. 116-19).

Klostre og stiftelser. Foruden funktionen som sognekirke tjente S. Nikolaj kirke siden 1100'erne som klosterkirke for en stiftelse af benediktiner-nonner, og i 1200'erne kom tiggerklostrene og de gejstlige hospitalsstiftelser med tilhørende kirker og kapeller til byen. 1228 grundlagdes et dominikanerkloster (s. 685), medens franciskanerne, der kom til Ribe 1232, kunne indvie deres klosterkirke til S. Laurentius 1280. Ved denne tid nævnes også et Helligåndshus med kirke samt de spedalskes hospital, der senere kaldtes S.Jørgensgården, om hvis kapel der dog ikke haves nogen viden. S. Miksels kirke eller kapel, der optræder første gang 1309, var knyttet til peblingestiftelsen Puggård som »kollegiekapel«. Johanniternes hus (»commende«) i Ribe, tidligst omtalt 1311, udviklede sig efterhånden til en rigtig klosterstiftelse »Korsbrødregård«.

Endelig opførtes i senmiddelalderen to *kapeller*, S. Jørgens og Hellig Kors', beliggende ved byens udfaldsveje i nord og syd. Hermed hav-

de antallet af gudshuse i Ribe nået et højdepunkt: 11 kirkelige anlæg grupperede sig omkring de to endnu bevarede – domkirken og S. Katrine kirke.

Ribes beliggenhed omgivet af den stenløse, sydvestjyske hedeslette gjorde det nødvendigt at importere *byggematerialet* til de ældste stenkirker, og de tætte handelsforbindelser med Vesteuropa gjorde det naturligt at fremskaffe bygningssten ad søvejen. Således nåede den vulkanske tufsten fra Rhinegnene frem til Ribes byggepladser ved domkirken (jfr. s. 118) og i alt fald til tre af de tidlige sognekirker, S. Klemens, S. Peder og S. Nikolaj. Størst anvendelse fandt tufstenen antagelig ved S. Klemens, der i sin ældste skikkelse bestod af apsis, kor, skib og tårn helt i tuf. Den er bemærkelsesværdig ved – som den eneste kendte sydvestjyske tufstenskirke — også at være opført på en sokkel af samme materiale. S. Nikolaj derimod havde som alle andre tufstenskirker en sokkel af granit.

Fra de sidste årtier af 1100'erne kom teglstenen til som et praktisk byggemateriale, der blev anvendt ved de fleste tilføjelser og ombygninger af ældre Ribekirker, samt ved de kirker og kapeller, der opførtes i middelalderens senere århundreder.

Manglen på egnede bygningssten forblev dog et problem og afspejles i den grundighed, hvormed man gik til værks ved *nedbrydningen* af de bykirker, som ved reformationen 1536 blev anset for overflødige. I slutningen af reformationsåret ansøgte borgmestre og råd i Ribe Christian III om, at byen måtte deles i to sogne, Vor Frue og Sortebrødre, medens de øvrige sognekirker skulle nedlægges, og materialerne anvendes til at forbedre de to overlevende kirker.²

Kongen, der kom til byen i marts 1537, efterkom ønsket,³ og i den følgende tid blev de øvrige kirker i byen nedrevet, med undtagelse af S. Peder, der blev overtaget til verdslige formål. (Om den efterreformatoriske *†*kirkesal i Almindeligt hospital, se s. 819).

Nedbrydningen af kirkerne begyndte allerede 1537 med franciskanerkirken S. Laurentius

og johanniterkirken, men virkelig fart tog arbejdet 1538, hvor en håndværker med det sigende navn »denn kerkenn breker« udfoldede en flittig virksomhed, hvis resultater kan følges i det bevarede plattyske regnskab.⁴

Håndværkeren, der fik to mark for hver 1000 sten, udbrækkede fra 25. dec. 1537 til 7. juli 1538 138.000 sten fra ikke nærmere specificerede kirker i Ribe. Derefter kom turen til »sunte Johanis kerke«, sognekirken S. Hans, hvorfra han 7. juli til 4. aug. skaffede 15.000 sten. De 50.000 sten, der blev udbrækket fra 4. aug. til 13. okt., stammede formentlig også fra S. Hans. Regnskabet fortsætter med S. Mikael's kirke, der i tiden 13. okt.-24. nov. måtte levere 51.000 sten, som indbragte den ihærdige håndværker 102 mk.

Endelig blev afgivet et tilbud på 100 mk. for nedrivningen af S. Nikolaj kirke: »Denn Kerkenbwnn vor de closter kerkenn jm junckfrwen closter vor Ripenn gans vnd altho male nedder tho brekende vordingett vor j^c mr.« Kirken blev formentlig nedbrudt i vinteren 1538-39, og S. Klemens samt Hellig Gravs kirker må være blandt de unavgivne, der forsvandt i første del af 1538.

De udbrækkede sten kunne anvendes direkte til reparationer ved de to tiloversblevne kirker, domkirken og S. Katrine, eller de kunne for tufstenenes vedkommende benyttes til fremstilling af mørtel eller kalk. Selv fundamenternes kampesten blev optaget og genanvendt, som det skete ved nedbrydningen af S. Peders kirke i slutningen af 1600'erne. Så sent som 1778 hentedes 60 grundvoldssten og 18-20 læs små kampesten på kirkens tomt.⁵

Den grundige udnyttelse af de nedlagte kirkers stenressourcer medførte, at sporene efter kirkebygningerne blev næsten udslettede. Udgravninger i byen har lokaliseret begravelser fra nogle af kirkegårdene, medens *arkæologiske levn* af bygningerne er fa. S. Peders sidste fundamenter blev fjernet 1856, og kun S. Klemens har været genstand for så omfattende udgravninger, at grundplan og forskellige arkitekturtræk kendes. En lang række kvadre, sokkelsten og bygningsdetaljer i Den antikvariske Sam-

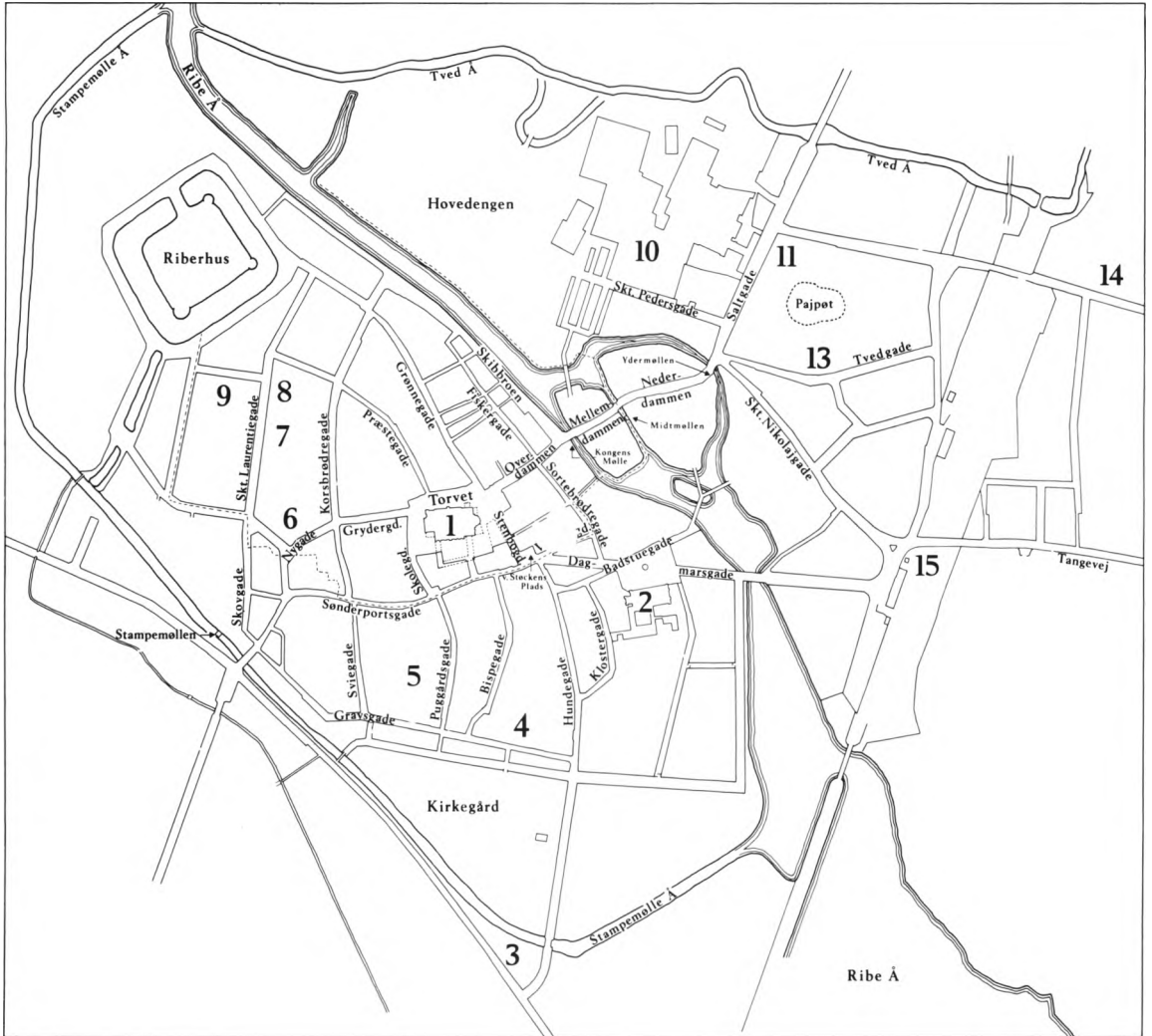

Fig. 2. Ribe. Byplan med angivelse af bevarede og forsvundne middelalderkirker. 1. Domkirken. 2. S. Katri-ne kirke og dominikanerklosteret. 3. Hellig Kors kapel. 4. S. Hans kirke. 5. S. Mikael's kirke. 6. S. Laurentius, franciskanerklosterets kirke. 7. S. Klemens kirke. 8. Johanniterklosterets kirke. 9. Helligåndshusets kirke. 10. S. Peders kirke. 11. S. Jørgens kapel. (13. S. Jørgensgården). 14. Hellig Gravs kirke. 15. S. Nikolaj kirke. På byplanen (s. 117, fig. 24) er afsat nr. 12, S. Bartolomæus' kirke, men da den antagelig var identisk med Hellig Gravs kirke, er den her udeladt. Tegning af Kirsten Kildegaard 1978 (rev. 1984). — *Ribe. Stadtplan mit Angabe erhalten gebliebener und verschwundener mittelalterlicher Kirchen. 1. Dom. 2. St.-Katharinen-Kirche und Dominikanerkloster. 3. Heiligenkreuzkapelle. 4. St.-Hans-Kirche. 5. St.-Michaels-Kirche. 6. Die St.-Laurentius-Kirche des Franziskanerklosters. 7. St.-Klemens-Kirche. 8. Kirche des Johanniterklosters. 9. Kirche des Heiliggeisthauses. 10. St.-Peters-Kirche. 11. St.-Georgs-Kapelle. (13. St.-Georgs-Hof). 14. Kirche zum Heiligen Grab. 15. St.-Nikolaj-Kirche. Auf dem Stadtplan (S. 117, Fig. 24) ist Nr. 12, die St. Bartholomäus-Kirche, angegeben, aber da diese vermutlich mit der Kirche zum Heiligen Grab identisch war, wurde sie hier ausgelassen.*

Fig. 3. Apsis-sokkelkvader af granit (nr. 1, s. 860) fra en af Ribes romanske \dagger kirker. EN fot. 1984. — *Apsis-Sockelquader aus Granit aus einer der romanischen \dagger Kirchen von Ribe.*

ling i Ribe og rundt om i byens huse og haver må formodes at stamme fra de forsvundne kirker (jfr. fig. 3). Det samme gælder nogle romanske døbefonte og granitgravsten. Den eneste væsentlige *inventargenstand*, hvis proveniens kendes, er en klokke fra S. Nikolaj, nu i S. Katarine kirke. Af *gravminder* kan fremhæves et (nu forsvundet) brudstykke af låget til en romansk sandstensarkofag fra S. Klemens kirke. Ellers må vor viden om de middelalderlige kirker og deres indretning i det væsentlige hentes i de ret fåmælte skriftlige kilder.

Der kendes en enkelt *afildning* af samtlige forsvundne middelalderkirker, det by-prospekt, der blev trykt 1598 i G. Braunius: *Theatrum urbium* (fig. 1). Billedet bygger på oplysninger fra historikeren Anders Sørensen Vedel, hvis korte Ribe-beskrivelse, udformet som et brev til kansler Niels Kaas, blev aftrykt hos Braunius.⁶ Det fremgår af brevet til kansleren,

at Vedel sammen med sin beskrivelse fremsendte en tegning af Ribe, »således som det er lykkedes kunstnerens hånd at gengive den«, og det er utvivlsomt denne tegning, der har dannet grundlag for stikket i Braunius' værk. De bygninger, der fandtes i byen i slutningen af 1500'rne, synes at være pålideligt gengivet, omend placeringen af de enkelte bygninger i forhold til hinanden kan være forskudt, for at de skal træde tydeligere frem. Derimod kan der næppe fæstes alt for megen lid til gengivelsen af de forsvundne kirker i dette stik, der først blev til ca. 50 år efter kirkernes nedrivning – omend det er sandsynligt, at Vedel har søgt at skaffe sig oplysninger om kirkernes virkelige udseende. Der kan eksempelvis nok have været viden om, at S. Klemens kirke havde haft et tårn, men den nærmere udformning, som tårnet fik i byprospektet, tør man ikke lægge vægt på. I Braunius' fremstilling af de forsvundne Ribekirker kan kun billedet af S. Peder, der på det tidspunkt stadig var bevaret, regnes for pålideligt.

I det følgende behandles først de enkelte *sognekirker*: S. Klemens (s. 831), S. Peder (s. 837), S. Nikolaj (s. 840), S. Hans (s. 845) og Hellig Grav (s. 845), derpå byens *klosterkirker, stiftelser og kapeller*: Franciskanerklosterkirken S. Laurentius (s. 846), Johanniterklostrets kirke (s. 848), S. Mikael (s. 849), Helligåndshuset (s. 850), S. Jørgens kapel (s. 851) og Hellig Kors kapel (s. 851). Endelig beskrives forskellige *hygningssten, inventarstykker og gravminder* i Ribe, som er uden nærmere proveniens, og som for de middelalderliges vedkommende hovedsagelig må stamme fra de forsvundne middelalderkirker (s. 859).